

Kinga Salamon

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7021-5141>

Uniwersytet Opolski

Arteterapia jako wyraz twórczej troski o wartościowe wyrażanie siebie przez dzieci z niepełnosprawnością intelektualną

Wstęp

Papież Jan Paweł II mówił: „Jeżeli dziecko niepełnosprawne przychodzi na świat w rodzinie otwierającej się na jego przyjęcie, nie czuje się osamotnione, ale wszczępione w samo serce wspólnoty i dzięki temu może się nauczyć, że życie ma zawsze swoją wartość. Już przy innych okazjach przypominałem, że należy ukazywać czynem, iż choroba nie stwarza nieprzekraczalnych granic ani nie uniemożliwia nawiązania relacji autentycznej chrześcijańskiej miłości z tymi, którzy są nią dotknięci. Przeciwnie, choroba winna raczej wzbudzać postawę szczególnej troski o te osoby, mają one bowiem pełne prawo być zaliczane do kategorii ubogich, do których należy Królestwo Niebieskie”¹.

¹ Jan Paweł II, *Przemówienie Ojca Świętego do uczestników kongresu Papieskiej Rady ds. Rodziny*, Watykan 1999, p. 3.

Kierując się myślą zawartą w słowach Jana Pawła II, w artykule ukazana zostanie aktywność artystyczna wyrażająca się poprzez arteterapię. Osoba niepełnosprawna, w szczególności dziecko, jest odbiorcą wyjątkowej troski. Tę opiekę powinni ofiarować jej otaczający ją ludzie. Dzięki tej formie artystycznego wyrazu osoby takie pokazują swoją wartość w sposób najbardziej dla nich zrozumiały i łatwy. Papież w swoim przemówieniu do Papieskiej Rady ds. Rodziny mówił: „Konieczne jest też, aby chore dziecko mogło się spotykać z przejawami troski i miłości. Na tym polu rodzina jest niezbędną, jednakże o własnych siłach nie zdoła raczej uzyskać zadowalających rezultatów. Otwiera się tu zatem przestrzeń dla działalności specjalistycznych stowarzyszeń i innych form pomocy pozarodzinnej, zapewniających obecność przy niepełnosprawnym dziecku osób, z którymi może ono rozmawiać oraz nawiązywać przyjaźń i relacje wychowawcze”².

Ważne zatem staje się ukazanie tego, jak specjalistyczne placówki wspierają osoby niepełnosprawne. Niniejsza praca będzie przedstawieniem zastosowania arteterapii w pracy edukacyjnej prowadzonej w Ośrodku Rehabilitacyjno-Edukacyjno-Wychowawczym (OREW) w Bytomiu. Ośrodek ten jest jedną z kilku placówek prowadzonych przez Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelktualną „Koło” w Bytomiu. Przeznaczony jest dla dzieci i młodzieży w wieku od 3 do 25 lat z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym, znacznym i głębokim oraz chorobami współistniejącymi. Na terenie ośrodka prowadzi się różne rodzaje rehabilitacji i terapii, zarówno w formie zajęć indywidualnych, jak i grupowych, dostosowane do indywidualnych potrzeb i możliwości ich uczestników, z realizacją obowiązku szkolnego włącznie. OREW zapewnia swoim podopiecznym ogólnorozwojową terapię, rehabilitację, zajęcia psychologiczne, logopedyczne, hipoterapię, dogoterapię, a także arteterapię³. Indywidualistyczne podejście i działalność na miarę potrzeb i możliwości podopiecznych to misja ośrodka.

Jak wynika już z samego statutu ośrodka, arteterapia jest jedną z podstawowych form terapeutycznych prowadzonych przez wyspecjalizowaną kadrę nauczycieli w celu usprawnienia możliwości psychospołecznych, edukacyjnych i rozwojowych u niepełnosprawnych podopiecznych placówki. Ta twórcza forma terapii, łącząca w sobie elementy teatru ze swobodną ekspre-

² Tamże, p. 5.

³ O Nas; <http://psonibytom.org/o-nas/> (dostęp: 11.11.2018).

Arteterapia jako wyraz twórczej troski...

sją, wyraża się w różnych formach aktywności, które swoim zasięgiem ogarniają nie tylko lokalną społeczność, ale również szersze grono odbiorców. Dzieci niepełnosprawne intelektualnie często są traktowane marginalnie w odniesieniu do swoich potrzeb, a arteterapia pozwala im wyzwolić swoje możliwości w przyjemny dla nich sposób, pozbawiony barier i ograniczeń.

1. Teoretyczne wyjaśnienie pojęcia „arteterapia” jako twórczego środka przekazu wartości

Aktywność twórcza towarzyszy człowiekowi już od zarania dziejów. Zawsze tworzył on w różnych przestrzeniach artystycznych, poczynając od sztuki wizualnej, muzyki, literatury, języka czy techniki. „Sztuka stanowi podstawę do wszelkich działań wychowawczych i estetycznych oraz moralnego rozwoju człowieka, a skierowanie uwagi praktyków na ten właśnie obszar wynika z braków w zakresie komunikacji, jakie sygnalizuje dzisiejsze społeczeństwo”⁴. Twórczość ta obejmuje nie tylko działania profesjonalne, ale również twórczość codzienną, która jest bardzo bliska dzieciom niepełnosprawnym intelektualnie.

Czym więc jest arteterapia? Słowo to pochodzi od łacińskiego *arte-* (*ars, artis*), oznaczającego rzemiosło, rękodzieło, sztukę, oraz greckiego *therapeuein*, czyli leczenie, terapia⁵. Według W. Szulc „arteterapia polega na wykorzystaniu różnych środków artystycznych, które ułatwiają pacjentowi ekspresję emocji”⁶. Według M. Kulczyckiego „określenie arteterapii napotyka na liczne trudności i nasuwa różnorodne wątpliwości. Stanowi ona bowiem bardzo szeroką treściowo dziedzinę i obejmuje różnorodne działania, które mogą odgrywać specyficzne role w odniesieniu do człowieka”⁷. Zofia Koniecznyńska natomiast podkreśla, że arteterapia to świadome działania prowadzone do określonego celu⁸.

⁴ E.J. Konieczna, *Arteterapia w teorii i praktyce*, Kraków 2007, s. 9.

⁵ M. Bańko, *Wielki słownik wyrazów obcych*, Warszawa 2003, s. 25.

⁶ W. Szulc, *Sztuka w służbie medycyny. Od antyku do postmodernizmu*, Poznań 2001, s. 126.

⁷ M. Kulczycki, *Arteterapia i psychologia kliniczna*, „Arteterapia. Zeszyt Naukowy” nr 57, 1990, s. 12.

⁸ Z. Koniecznyńska, *Arteterapia i psychorysunek w praktyce klinicznej*, „Arteterapia. Zeszyt Naukowy” nr 57, 1990, s. 117.

Historia arteterapii rozwinęła się ponad sto trzydzieści lat temu. Znaczenie sztuki dla ludzkiego umysłu pierwszy zauważył i opisał w 1872 roku A. A. Tardieu, a niedługo po nim M. Simon. Ci francuscy psychiatrzy wskazywali w swych pracach, jak duże znaczenie ma plastyczna twórczość chorych psychicznie na zdiagnozowanie ich problemów. Wkrótce włoski psychiatra i neurolog C. Lombroso ogłosił psychopatologiczną teorię twórczości o bliskim związku geniuszu z obłąkaniem⁹. Twórcą terminu (ang. *art therapy*) i prekursorem współczesnej arteterapii stał się A. Hill, nauczyciel sztuki, który starał się, aby terapię przez sztukę uznano za równorzędną alternatywę terapii zajęciowej, czyli prac ręcznych (*draft work*)¹⁰.

Za pioniera polskiej arteterapii uważany jest pedagog i etyk, profesor S. Szuman, który w 1928 roku w periodyku „Szkola Powszechna” opublikował pierwszy napisany w języku polskim artykuł o arteterapii (*Wpływ bajki na psychikę dziecka*). Tym samym w jednym dziele połączył pedagogikę z psychologią rozwojową oraz wiedzą o sztuce. Dostrzegał on znaczenie arteterapii i sztuki we wszystkich etapach życia człowieka, a zwłaszcza doceniał ją w umacnianiu postawy „afirmacji życia”¹¹.

Arteterapia może objąć swym działaniem każdego człowieka; niezależnie od wieku, płci, zainteresowania, może on w tej metodzie znaleźć coś dla siebie. Jest ona wskazana zarówno w terapii osób niepełnosprawnych fizycznie i intelektualnie, jak też dla osób zdrowych jako metoda relaksacji. Arteterapia pomaga wyrazić siebie, swoje problemy poprzez wykonanie rzeźby, malowidła czy piosenki, a niekoniecznie w sposób werbalny. „Analizując różne sposoby ujmowania arteterapii, można zauważyć nie tylko to, że nie ma jednej definicji, że rozumie się ją w znaczeniu węższym (jako terapię wykorzystującą plastykę) lub szerszym (jako terapię z wykorzystaniem muzyki, plastyki, literatury, tańca i sztuki dramatycznej). Pojęcie «terapia sztuką» występuje łącznie lub zamiennie z pojęciem «terapia kreatywna». Terapia taka specjalizuje się w wykorzystaniu jakiegoś medium sztuki (dramatoterapii, terapii plastycznej, choreoterapii i muzykoterapii), które jest środkiem do stymulacji, rozwinięcia i zakończenia dialogicznych procesów,

⁹ Por. A. Linek, *Arteterapia – poznanie i wyrażenie siebie*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Humanistyczne” 1 (2012), nr 4, s. 85.

¹⁰ S. Masgutowa, *Psychoterapia przez sztukę*, „Forum Psychologiczne” (1997), nr 1, t. 2, s. 24.

¹¹ Por. A. Linek, *Arteterapia...*, s. 87.

Arteterapia jako wyraz twórczej troski...

których dynamika spełnia się wyłącznie w medium¹². I właśnie pojęcie „terapii sztuką” wydaje się najwłaściwszym terminem dla pracy z dziećmi niepełnosprawnymi intelektualnie, które wyraża bogactwo sztuki jako nośnika wartości w życiu człowieka.

Omawiając samą niepełnosprawność, można stwierdzić, że „niepełnosprawność w ujęciu filozoficznym nie jest cechą definicyjną człowieka. Charakteryzując go od strony konkretnego braku, jednocześnie nie stanowi jego cechy istotnej. W konsekwencji również wszelkie działanie osoby niepełnosprawnej co do zasady ma takie samo znaczenie i wartość, jak działanie każdej innej osoby¹³. Słowa te potwierdzają słowa Jana Pawła II, który w wielu swoich wypowiedziach podkreśla wyjątkową wartość osób niepełnosprawnych, które powinny być postrzegane na równi z osobami pełnosprawnymi.

Odnosząc arteterapię do dzieci niepełnosprawnych intelektualnie, można powiedzieć, że „jeszcze nie tak dawno u osób niepełnosprawnych intelektualnie dopatrywano się przede wszystkim deficytów, konsekwencji niepełnosprawności, a zapominano o tym, że są w każdym wymiarze ludźmi. Wszelkie formy aktywności plastycznej, muzycznej czy teatralnej dzieci z upośledzeniem umysłowym nie są «jakąś» – jedną z wielu – formą spędzania czasu, lecz mają istotną wartość terapeutyczną. Dzięki tej aktywności dziecko z niepełnosprawnością intelektualną może kształtować własną osobowość oraz najbliższe mu środowisko. Zadaniem terapeuty jest dopomóc mu w wybraniu tego, co jest w stanie zrobić, jak również towarzyszenie mu przy pracy. Należy kompensować niedostatki wynikające z niepełnosprawności oraz tworzyć niezbędną przestrzeń do swobodnej wypowiedzi za pomocą sztuki. Często wypowiedź ta jest ograniczona, ale zawsze jest osobista, zindywidualizowana i prawdziwa¹⁴. To dlatego tak ważne jest, aby pokazywać dziecku różne formy wyrazu arteterapeutycznego. Dzięki temu może ono obcować z szeroko rozumianą sztuką na różne sposoby i w ten sposób wyrażać swoją niepodważalną godność jako istota ludzka. Na początku wybiera się najprostsze techniki. Dzięki nim dziecko, nawet bez specjalnych umiejętności, osiągnie w konsekwencji sukces i zadowolenie z wyników wła-

¹² J. Gładyszewska-Cylulko, *Arteterapia w pracy pedagoga. Teoretyczne i praktyczne podstawy terapii przez sztukę*, Kraków 2011, s. 8.

¹³ A. Szudra-Barszcz, *Twórczość, czyli poza granicami niepełnosprawności z badań nad etycznymi aspektami arteterapii*, „Roczniki Pedagogiczne” 40(2012), nr 1, s. 62.

¹⁴ E. Grudzińska, *Arteterapia jako forma pracy z dzieckiem z upośledzeniem umysłowym*, „Szkoła Specjalna” (2010), nr 3, s. 195.

snej pracy. Zmotywuje je to do dalszego wysiłku i podejmowania kolejnych, coraz trudniejszych wyzwań. Początkowo może ono niechętnie uczestniczyć w zajęciach arteterapeutycznych. Przyczyn takich zachowań należy szukać w znikomym doświadczeniu lub braku satysfakcji. Pracę należy rozpocząć od zajęć wykorzystujących do celów terapeutycznych sztuki plastyczne. Dzieci z upośledzeniem umysłowym – jak zauważono w czasie badań – szczególnie chętnie sięgają po kredki i farby. Interesuje je również rzeźba i ceramika. Według terapeuty *Gestalt* J. Zinkera rysunek to ruch i wszelkie działanie twórcze zaczyna się od ruchu, który przełamuje opór przed ekspresją, a w konsekwencji prowadzi w sferę coraz większej integracji zarówno życia psychicznego, jak i dzieła sztuki. Rysunek stanowi rezultat ruchu i wykazuje te same cechy, co zmieniające się podczas terapii uczucia¹⁵.

Dzieci z upośledzeniem umysłowym mają trudności z nazywaniem i wyrażaniem swoich emocji w sposób zrozumiały dla otoczenia. Doświadczają również trudności we wskazywaniu i rozróżnianiu źródeł swoich stanów emocjonalnych. Terapia przez sztukę dostarcza takim osobom środków pozwalających poznać własne emocje, uporządkować je, zrozumieć i wyrazić, odreagować w sposób akceptowany społecznie nadmierne napięcie emocjonalne, a także «upostaciowić» swój nastrój.

2. Działania arteterapeutyczne podejmowane w OREW

Rodzina nie jest w stanie samodzielnie zapewnić dziecku niepełnosprawnemu wszystkich jego potrzeb. W związku z tym tworzone są specjalistyczne placówki, które wspierają rodzinę w jej podstawowych funkcjach. Mówiąc o działaniach arteterapeutycznych, nie możemy pominąć warunków, jakie muszą zaistnieć, aby można było podjąć takowe inicjatywy ze skutkiem pozytywnym dla dziecka. Po pierwsze trzeba je zaciekawić samym zjawiskiem, ukazać, jakie wartości niesie obcowanie ze sztuką, i że jest to nauka przez zabawę. Po drugie działania arteterapeutyczne nie mogą się odbywać bez towarzyszenia świadomego opiekuna, który z pasją przekaże swoją wiedzę uczniom. Po trzecie ważne są też interakcje ze społecznością, która przyjmie twórczość osób z niepełnosprawnością intelektualną i przekaże ją dalej. Środowisko, w którym żyją osoby niepełnosprawne, jest istot-

¹⁵ J. Zinker, *Proces twórczy w terapii Gestalt*, Warszawa 1991, s. 227–228.

Arteterapia jako wyraz twórczej troski...

ne przy włączaniu ich w efektywne życie w tym społeczeństwie, w którym zostaną zaakceptowani i docenieni¹⁶.

Poniżej przedstawiono różne formy arteterapeutyczne poprzez odniesienie ich do działań podejmowanych wobec dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym w OREW w Bytomiu. „Dla osób z niepełnosprawnością szczególnie ważne jest zaakceptowanie siebie takim, jakim się jest, dostrzeżenie własnej wartości i pokazanie tego innym. Wszelkie zatem aktywności twórcze (formy muzyczne, taneczne, literackie, malarskie) podejmowane przez te osoby stanowią środek wyrażenia własnej osobowości i w tym sensie twórczość osób z niepełnosprawnością pokazuje nam, sprawnym, kim tak naprawdę są te osoby – niesztampowe, ciekawe, wartościowe”¹⁷.

Arteterapia jako jedna z głównych metod edukacyjnych ma szerokie zastosowanie i wyraża się w wielu formach działań. Jedną z nich jest teatroterapia. „Współczesny teatr jest otwarty na osoby niepełnosprawne, zarówno na aktorów, jak i widzów niepełnosprawnych, w ten sposób powstaje «teatr bez barier». Scena nie jest zamknięta na niepełnosprawnego aktora, daje mu szansę zaistnienia, a co więcej spełnienia swoich pragnień, spełnienia siebie. Osoby te nabywają umiejętności przydatnych w codziennym funkcjonowaniu”¹⁸.

Jak pisze E. Frołowicz, „teatroterapia (...) wykorzystuje różne rodzaje działań teatralnych. Środkami realizacji może być np. przygotowywanie teatryku cieni lub lalek, wykonywanie improwizacji i inscenizacji, czy praca z dramą, ale także oglądanie spektakli”¹⁹. Teatr jest najbardziej zespołową formą współpracy. Młodzi wychowankowie mają możliwość poprzez ruch, światło, dźwięk wyrażać różnego rodzaju emocje, których wielokrotnie ze względu na swoje niepełnosprawności nie są w stanie wyrazić słowami. Na

¹⁶ Por. S. Pawlik, *Sztuka jako sposób włączania osób z niepełnosprawnością intelektualną do społeczeństwa*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” (2015), nr 8, s. 61–65.

¹⁷ B. Kaczmarska, *Twórczość artystyczna w życiu osób z niepełnosprawnością – indywidualny i społeczny wymiar arteterapii*, „Niepełnosprawność. Zagadnienia, Problemy, Rozwiązania” (2017), nr 1(22), s. 116.

¹⁸ E. Romianowska, *Teatr, media i ekranizacje filmowe jako sposoby włączania osób niepełnosprawnych intelektualnie do przestrzeni społecznej*, „Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne” 13(2017), nr 2, s. 119.

¹⁹ E. Frołowicz, *Sztuka w procesie kształcenia i terapii osób niepełnosprawnych – raport z badań*, w: M. Walachowska, A. Zduniak (red.), *Podmiotowość w edukacji wobec odmienności kulturowych oraz społecznych zróżnicowań*, Poznań 2013, s. 251.

terenie OREW działa teatr Karambol, który rozpoczął swoją działalność w 2004 roku. Tworzą go nauczyciele, terapeuci i wychowankowie ośrodka.

Teatr ten ma na celu integrację dzieci ze sobą, ale przede wszystkim ich edukację poprzez zabawę i integrację z lokalną społecznością. Działalność teatralna ma zasięg nie tylko lokalny, gdyż wychowankowie z różnego rodzaju przedstawieniami występują na konkursach o zasięgu ponadregionalnym. Jednym z głównych działań teatroterapii, w którym uczestniczą wszystkie dzieci, są Jasełka²⁰ przygotowywane na wigilię w ośrodku. Przedstawienie to pozwala uaktywnić wszystkich podopiecznych, wprowadza miłą, rodzinną atmosferę. W czasie wigilii przy jednym stole zasiadają rodzice z dziećmi i wychowawcy. W dalszej kolejności przedstawienie jasełkowe jest wystawiane w różnego rodzaju placówkach, jak szkoły czy domy pomocy społecznej zaprzyjaźnione z ośrodkiem. Dzieci mają także możliwość wystąpienia przed szerszą publicznością podczas Miechowskiej Integracji Świątecznej²¹, gdzie poznają swoich sąsiadów, nawiązują nowe znajomości i uczą się zachowań wśród szerszej społeczności. Inną formą zajęć teatralnych są występy na Festiwalu Piosenki Podwórkowej²², które również pozwalają dzieciom na edukację w zakresie funkcjonowania osobistego i społecznego, a także na rozwój ich kreatywności i pewności siebie. Występy teatralne towarzyszą też organizowanemu co roku Dniowi Książki²³, a także Jesiennym Spotkaniom²⁴ organizowanym przez Warsztaty Terapii Zajęciowej w Bytomiu.

Teatroterapia pozwala wyzbyć się lęku przed drugim człowiekiem, co często pojawia się u dzieci niepełnosprawnych intelektualnie, a jeżeli nauczymy je radzić sobie z lękiem, będą mogły lepiej funkcjonować w społeczeństwie. Bierną formą tej formy arteterapii jest obcowanie z przyjeżdżającymi do ośrodka zewnętrznymi teatrami, które wystawiają przedstawienia

²⁰ *Wigilia z Jasełkami*; <http://psoni.archiwum.itentest.pl/wigilia-z-jaselkami/> (dostęp: 13.11.2018).

²¹ *Miechowskie Integracje*; <http://psoni.archiwum.itentest.pl/miechowskie-integracje/> (dostęp: 13.11.2018).

²² *II miejsce na Festiwalu Piosenki Podwórkowej w Częstochowie*, <http://psoni.archiwum.itentest.pl/ii-miejsce-na-festiwalu-piosenki-podworkowej-w-czestochowie/> (dostęp: 13.11.2018).

²³ *Światowy Dzień Książki*; <http://psonibytom.org/swiatowy-dzien-ksiazki/> (dostęp: 13.11.2018).

²⁴ *Jesienne Spotkania*; <http://psoni.archiwum.itentest.pl/jesienne-spotkania/> (dostęp: 13.11.2018).

Arteterapia jako wyraz twórczej troski...

przed ósrodkową publicznością. Inną formą, stosowaną od niedawna, jest teatrzyk Kamishibai²⁵. Jest to teatr obrazkowy lub inaczej teatr ilustracji. Stosuje się w nim **wywodzącą się z Japonii** technikę opowiadania lub **czytania** z wykorzystaniem **planszy z obrazkami i tekstem** oraz **drewnianej lub kartonowej skrzynki (butai)** – na wzór parawanu z teatrzyków marionetkowych – w której przedstawiane są kolejne fragmenty historii, bajki, opowiadania. Każda z form teatroterapii wykorzystywana w ośrodku ma sprawiać, aby podopieczni wykorzystali drzemiący w nich potencjał i za pomocą każdej z rodzajów sztuki teatralnej wyrazili siebie.

Kolejną formą arteterapii jest muzykoterapia. Ten rodzaj terapii przez muzykę wykorzystuje ludzki głos, instrumenty czy nagrania muzyczne. Współczesne badania potwierdzają lecznicze właściwości muzyki, znane są od wieków. Muzyka oddziałuje na całą sferę osobowościową człowieka²⁶. Głównym celem muzykoterapii jest złagodzenie zaburzeń przez wywołanie zmian w zachowaniu. Mają w tym szerokie zastosowanie formy receptywne, takie jak słuchanie muzyki, oraz aktywne, czyli śpiew, zajęcia muzyczno-ruchowe, gra na instrumentach, proste improwizacje muzyczne²⁷. Działalność tej formy sztuki jest szczególnie lubiana przez niepełnosprawne dzieci i młodzież. W ośrodku prowadzone są zajęcia z profesjonalnym muzykiem²⁸, który uczy dzieci nie tylko gry na saksofonie, ale również przekazuje im w zrozumiały i jasny sposób zasady panujące w świecie muzyki. Dzięki tym zajęciom uczniowie mogą wzbogacać swój uczuciowy świat, doświadczając różnych rodzajów muzyki, od klasycznej po rockową. Dodatkowo co roku organizowany jest bal andrzejkowy²⁹ z wróżbami, a także bal karnawałowy³⁰. Dzięki tej aktywności dzieci integrują się ze sobą, uczą się pracy w grupie i dobrze się bawią. Również w programie nauczania wprowadzono do edukacji dzieci z niepełnosprawnością intelektualną muzykoterapię (poprzez przedmiot muzyka z rytmiką). Podczas zajęć muzycznych dzieci

²⁵ *Magiczny teatrzyk Kamishibai w OREW*; <http://psoni.archiwum.itentest.pl/magiczny-teatrzyk-kamishibai-w-orew/> (dostęp: 13.11.2018).

²⁶ Por. E. Frołowicz, *Kształcenie muzyczne a rozwój intelektualny dziecka*, w: E. Frołowicz (red.), *Konsonanse i dysonanse wczesnoszkolnej edukacji muzycznej*, Gdańsk 2011, s. 39.

²⁷ E. Grudziewska, *Arteterapia jako forma pracy z dzieckiem z upośledzeniem umysłowym*, „Szkoła Specjalna” (2010) nr 3, s. 197.

²⁸ *Lekcja muzyki*; <http://psoni.archiwum.itentest.pl/lekcja-muzyki/> (dostęp: 13.11.2018).

²⁹ *Andrzejki 2017*; <http://psoni.archiwum.itentest.pl/andrzejki-2017/> (dostęp: 13.11.2018).

³⁰ *Bal na Dzikim Zachodzie*; <http://psoni.archiwum.itentest.pl/bal-na-dziki-zachodzie/> (dostęp: 13.11.2018).

uczają się nowych utworów, mają możliwość wyrażania swoich preferencji muzycznych, a także wyrażenia siebie przez ruch i słowa. Muzyka pozwala także na różne formy integracji³¹, zarówno między samymi uczniami, jak i uczniami oraz ich rodzicami. Zabawa przez muzykę jest doskonałą formą nawiązania lepszych relacji z najbliższymi. Wychowankowie realizują muzykoterapię także poprzez zajęcia z rytmiki. Pozwalają one na upłynnienie motoryki małej i dużej, relaksację i obcowanie z własnym ciałem i umysłem w sposób kontrolowany. Jak wspomniano wyżej, podczas przedstawień teatralnych wykorzystywana jest także muzykoterapia, gdyż często nieodzownym elementem przedstawień jest śpiew. Aktywność ta wyraża się w udziale w różnych festiwalach piosenki.

Jedną z najbardziej popularnych jest terapia za pomocą sztuk plastycznych, w naturalny sposób łączona często z chromoterapią – leczeniem kolorami. W twórczym procesie arteterapeutycznym, wykorzystującym różnorodne techniki plastyczne, ważne jest nie tylko stworzone dzieło, ale także sposób i technika wykonania. Wykorzystuje się tutaj takie techniki jak: rysunek, malarstwo, rzeźba, grafika, collage, ceramika, tkactwo, tworzenie w różnego rodzaju materiale (plastelina, modelina, masa solna itp.). Tego rodzaju terapia kształtuje nie tylko poczucie piękna i wrażliwości, ale daje także możliwość swobody twórczej. Pozwala na przełamywanie nieśmiałości, skrytości i pełniejsze wyrażenie siebie. Jest idealną metodą dla osób wycofanych z kontaktów społecznych (a takich niemało wśród osób niepełnosprawnych)³².

Zarówno zajęcia plastyczne jak i muzyczne realizowane są w oparciu o podstawę programową dla dzieci niepełnosprawnych intelektualnie. Pozwala to w pełni realizować zainteresowania dzieci zgodnie z obowiązującym prawem. Podopieczni ośrodka w ramach zajęć poznają nowe metody plastyczne, takie jak decoupage, witraż czy rzeźba. Na zajęciach z techniki mają możliwość pracować z drewnem. Terapeuci wykorzystują różne metody łączące w sobie elementy plastyczne i muzyczne, np. metodę Weroniki Sherborne. Zajęcia plastyczne stają się również miejscem integracji z peł-

³¹ *Integracja w rytm muzyki*; <http://psoni.archiwum.itentest.pl/integracja-w-rytm-muzyki/> (dostęp: 13.11.2018).

³² Za: E. Frołowicz, *Sztuka w procesie kształcenia i terapii osób niepełnosprawnych – raport z badań*, w: M. Walachowska, A. Zduniak (red.), *Podmiotowość w edukacji wobec odmienności kulturowych oraz społecznych różnicowań*, Poznań 2013, s. 250.

Arteterapia jako wyraz twórczej troski...

nosprawnymi rówieśnikami³³, co pozwala na włączenie się dzieci niepełnosprawnych w proces edukacyjny na równi z dziećmi pełnosprawnymi. Podnosi to wartość samego siebie, a także umacnia pewność siebie w kontaktach z rówieśnikami. W ramach terapii sztuką wychowawcy organizują dla swoich wychowanków konkursy plastyczne, a także biorą udział w tego typu konkursach zewnętrznych. Celem tych starań jest umacnianie dzieci niepełnosprawnych w poczuciu, że są równymi współtwórcami otaczającego ich społeczeństwa.

Ostatnią formą arteterapii jest biblioterapia. „Jest to dział psychologii czytelnictwa, znajdujący się również w sferze zainteresowań medycyny, pedagogiki i socjologii. Zakłada on wykorzystanie lektury książek i czasopism dla regeneracji systemu nerwowego i psychiki człowieka. Bada także możliwości profilaktycznego traktowania książki i czytelnictwa w szerszych zbiorowościach społecznych. W zakres biblioterapii wchodzi działalność praktyczna w dziedzinie oddziaływania książki w różnych środowiskach społecznych poprzez odpowiedni dobór lektur oraz metod i form pracy z czytelnikami wymagającymi szczególnej opieki”³⁴.

W OREW w Bytomiu zajęcia biblioterapeutyczne mają dzieci w każdym wieku, ale najbardziej rozbudowane są one dla dzieci w wieku przedszkolnym. Zajęcia z książką odbywają się na różne sposoby, które już indywidualnie dobierane są przez nauczycieli. Dla dziecka niepełnosprawnego intelektualnie istotna jest różnorodność działań. Nie lubią one monotoni, dlatego konieczne jest przeplatanie między sobą różnych form pracy z literaturą. Jedną z nich jest oglądanie książek. To najprostsza forma, którą jest w stanie wykonać każde dziecko, niezależnie od sprawności intelektualnej. Czynność ta przynosi dziecku radość i poczucie samodzielności. A jak wspomniano wyżej są to istotne elementy procesu terapeutycznego.

W grupach przedszkolnych i wczesnoszkolnych, oprócz oglądania książek, ważne jest też bezpośrednie obcowanie z większą ilością publikacji. Potrzebę tę gwarantują wizyty w bibliotece; tworzone są szczegółowe plany uwzględniające comiesięczne zajęcia w bibliotece. Pomaga to dzieciom poznawać nowe otoczenie, nowych ludzi, ale też poddawać się procesom terapeutycznym. W bibliotece mają one możliwość uczestniczyć w specjalnie dla nich przygotowanych zajęciach. Dzieci mogą tam bawić się książkami,

³³ *Spotkanie integracyjne w III OP*; <http://psoni.archiwum.itentest.pl/spotkanie-integracyjne-w-iii-op/> (dostęp: 13.11.2018).

³⁴ K. Szeliga, *Lecznica dla duszy*, „Życie Szkoły” (2007), nr 10, s. 22–27.

odgrywać inscenizacje bajek za pomocą zabawek. Rozwija to ich wyobraźnię i pamięć, pozwala na odczucie wielu pozytywnych emocji. Atmosfera ciszy i spokoju w bibliotece pozwala też na wyciszenie się, co jest istotne przy częstych zaburzeniach emocjonalnych występujących u podopiecznych Ośrodka³⁵.

Jak pisze Jan Paweł II: „Punktem wyjścia każdej refleksji nad niepełnosprawnością muszą być fundamentalne założenia chrześcijańskiej antropologii: osoba niepełnosprawna, także wówczas, gdy zraniony jest jej umysł lub zaburzona zdolność postrzegania czy rozumienia, jest podmiotem w pełni ludzkim, mającym święte i niezbywalne prawa przynależne każdemu człowiekowi. Istota ludzka bowiem, niezależnie od warunków, w jakich toczy się jej życie oraz od zdolności, jakimi może się wykazać, ma wyjątkową godność i szczególną wartość od początku swego istnienia aż po naturalną śmierć. Osoba niepełnosprawna – mimo wszelkich ograniczeń i cierpień, jakie są jej udziałem – każe nam pochylić się z szacunkiem i mądrością nad tajemnicą człowieka (...). Miarą jakości życia w społeczności jest w dużym stopniu opieka, jaką otacza ona najsłabszych i najbardziej potrzebujących, oraz poszanowanie ich ludzkiej godności. Prawa nie mogą być przywilejem tylko zdrowych. Także osobie niepełnosprawnej należy umożliwić uczestniczenie – na miarę jej możliwości – w życiu społeczeństwa i dopomóc w wykorzystaniu całego swojego potencjału fizycznego, psychicznego i duchowego. Tylko wówczas, gdy uznawane są prawa najsłabszych, społeczeństwo może twierdzić, że jest zbudowane na fundamencie prawa i sprawiedliwości: niepełnosprawny nie jest osobą w inny sposób niż pozostali, a zatem uznając i chroniąc jego godność i prawa, uznajemy i chronimy godność i prawa nas wszystkich i każdego”³⁶.

W innym dokumencie papież dodaje: „W rodzinie, wspólnocie osób, szczególną troską winno być otoczone dziecko; należy rozwijać głęboki szacunek dla jego godności osobistej oraz ze czcią i wielkodusznie służyć jego prawom. Odnosi się to do każdego dziecka, ale szczególnie ważkie staje

³⁵ Por. K. Salamon, *Biblioterapia jako metoda pracy z dzieckiem z niepełnosprawnością intelektualną w praktyce działalności Ośrodka Rehabilitacyjno-Edukacyjno-Wychowawczego w Bytomiu*, w: K. Pujer (red.), *Humanistyka i nauki społeczne. Doświadczenia, konteksty, wyzwania*, t. 5, Wrocław 2018, s. 47.

³⁶ Jan Paweł II, *Ludzie najsłabsi i najbardziej potrzebujący w życiu społeczeństwa. Przesłanie do uczestników międzynarodowego sympozjum na temat: „Godność i prawa osoby z upośledzeniem umysłowym”*, Watykan 2004, pkt. 2–3.

Arteterapia jako wyraz twórczej troski...

się wobec dziecka małego, wymagającego opieki całkowitej, wobec dziecka chorego, cierpiącego lub upośledzonego³⁷.

Podsumowanie

Kierując się słowami Jana Pawła II, musimy pamiętać o niezbywalnej wartości, jaką posiada osoba niepełnosprawna intelektualnie. Tak jak każda inna istota ludzka zasługuje ona na równoprawne traktowanie w otaczającym ją środowisku, które powinno wspierać taką osobę w jej dążeniach do bycia postrzeganą jako pełnoprawny uczestnik życia ludzkiego. Jan Paweł II dowartościowuje istotną rolę równego rodzaju organizacji, które wspierają w tych dążeniach osoby upośledzone. Wsparcie instytucjonalne w poczuciu wartości i godności, jakie ofiaruje opisana instytucja poprzez zajęcia z arteterapii dla dzieci z niepełnosprawnością intelektualną, pozwala na praktyczne przełożenie słów papieża w aktywne działanie.

Arteterapia pozwala dzieciom z niepełnosprawnością intelektualną w przyjemny sposób integrować się z pełnosprawnymi osobami, pomaga niwelować różne lęki i ograniczenia, które wynikają z ich niepełnosprawności. Wspiera ich w otwieraniu się na nowe emocje i artystyczne doświadczenia, które pozwalają im na różne sposoby obcować ze sztuką tworzoną przez nich samych, ale też tworzoną z myślą o nich. Niezbywalna godność człowieka, która została nam nadana powinna, być realizowana niezależnie od wieku, płci, różnych ograniczeń fizycznych i psychicznych. Przewyciężanie wszelkich barier stawianych przed dziećmi i młodzieżą niepełnosprawną jest zadaniem wszystkich osób, dlatego też szczególnie istotne są działania wyspecjalizowanych placówek, które pomagają rodzinom w trosce o niepełnosprawne dzieci. Działania te powinny być nakierowane na wzbogacanie wewnętrznego świata młodych osób, ale też na edukację i usprawnienie ich funkcjonowania w normalnym życiu. Poprzez różne formy arteterapii otwieramy przed niepełnosprawnymi światy, które mogłyby być dla nich zamknięte, a dzięki sztuce kreatywnej stają się oni czynnym elementem tworzącym tę sztukę. Osoby niepełnosprawne wzbogacają swoim ekspresyjnym i wyjątkowym podejściem do życia świat wszystkich, którzy żyją wokół nich. Dlatego tak ważne jest wspieranie ich w codziennych dążeniach do

³⁷ Jan Paweł II, Adhortacja apostołska *Familiaris consortio*, Rzym 1981, nr 26.

uzyskania normalności, a arteterapia daje im taką możliwość poprzez szeroki wachlarz możliwości wykorzystania drzemiącego w nich potencjału.

Niniejszy artykuł pokazuje, jak ważne w życiu dziecka z niepełnosprawnością intelektualną jest wprowadzanie terapii poprzez różnego rodzaju formy artystyczne wyrażone poprzez arteterapię. Działania terapeutyczne podejmowane są w różny sposób, co ukazane zostało na przykładzie OREW i w różnorodności terapii tam stosowanych. Zauważa się, że nauka przez zabawę, a arteterapia jest formą zabawy, przynosi najlepsze efekty i korzyści w funkcjonowaniu dziecka z niepełnosprawnością intelektualną. Właściwe podejście pedagoga, który wykorzystuje w swojej pracy elementy terapii przez sztukę, okazuje się najlepszą formą wyrazu twórczości osób niepełnosprawnych umysłowo.

Bibliografia

- Bańko M., *Wielki słownik wyrazów obcych*, Warszawa 2003.
- Frołowicz E., *Konsonanse i dysonanse wczesnoszkolnej edukacji muzycznej*, Gdańsk 2011.
- Gładyszewska-Cylulko J., *Arteterapia w pracy pedagoga. Teoretyczne i praktyczne podstawy terapii przez sztukę*, Kraków 2011.
- Grudziwska E., *Arteterapia jako forma pracy z dzieckiem z upośledzeniem umysłowym*, „Szkoła Specjalna” (2010) nr 3.
- Hanek L., Pasella L., *Arteterapia*, „Zeszyt Naukowy” nr 57, 1990.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Familiaris consortio*, Rzym 1981.
- Jan Paweł II, *Ludzie najslabsi i najbardziej potrzebujący w życiu społeczeństwa. Przesłanie do uczestników międzynarodowego sympozjum na temat: „Godność i prawa osoby z upośledzeniem umysłowym”*, Watykan 2004.
- Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników kongresu Papieskiej Rady ds. Rodziny*, Watykan 1999.
- Kaczmarska B., *Twórczość artystyczna w życiu osób z niepełnosprawnością – indywidualny i społeczny wymiar arteterapii*, „Niepełnosprawność. Zagadnienia, Problemy, Rozwiązania” (2017), nr 1(22).

Arteterapia jako wyraz twórczej troski...

- Konieczna E.J., *Arteterapia w teorii i praktyce*, Kraków 2007.
- Linek A., *Arteterapia – poznanie i wyrażenie siebie*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Humanistyczne” 1 (2012), nr 4.
- Masgutowa S., *Psychoterapia przez sztukę*, „Forum Psychologiczne” (1997), nr 1, t. 2.
- Pawlik S., *Sztuka jako sposób włączania osób z niepełnosprawnością intelektualną do społeczeństwa*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” (2015), nr 8.
- Pujer K., *Humanistyka i nauki społeczne. Doświadczenia, konteksty, wyzwania*, t. 5, Wrocław 2018.
- Romianowska E., *Teatr, media i ekranizacje filmowe jako sposoby włączania osób niepełnosprawnych intelektualnie do przestrzeni społecznej*, „Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne” 13(2017), nr 2.
- Szeliga K., *Lecznica dla duszy*, „Życie Szkoły” (2007), nr 10.
- Szudra-Barszcz A., *Twórczość, czyli poza granicami niepełnosprawności z badań nad etycznymi aspektami arteterapii*, „Roczniki Pedagogiczne” 40(2012), nr 1.
- Szulc W., *Sztuka w służbie medycyny. Od antyku do postmodernizmu*, Poznań 2001.
- Walachowska M., Zduniak A., *Podmiotowość w edukacji wobec odmienności kulturowych oraz społecznych różnicowań*, Poznań 2013.
- Zinker J., *Proces twórczy w terapii Gestalt*, Warszawa 1991.

Źródła internetowe

- <http://psoni.archiwum.itentest.pl/andrzejki-2017/> (dostęp: 13.11.2018).
- <http://psoni.archiwum.itentest.pl/bal-na-dziki-zachodzie/> (dostęp: 13.11.2018).
- <http://psoni.archiwum.itentest.pl/ii-miejsce-na-festiwalu-piosenki-podworkowej-w-czestochowie/> (dostęp: 13.11.2018).
- <http://psoni.archiwum.itentest.pl/integracja-w-rytm-muzyki/> (dostęp: 13.11.2018).
- <http://psoni.archiwum.itentest.pl/jesienne-spotkania/> (dostęp: 13.11.2018).
- <http://psoni.archiwum.itentest.pl/lekcja-muzyki/> (dostęp: 13.11.2018).
- <http://psoni.archiwum.itentest.pl/miechowickie-integracje/> (dostęp: 13.11.2018).

<http://psonibytom.org/o-nas/> (dostęp: 11.11.2018).

<http://psoni.archiwum.itentest.pl/spotkanie-integracyjne-w-iii-op/> (dostęp: 13.11.2018).

<http://psonibytom.org/swiatowy-dzien-ksiazki/> (dostęp: 13.11.2018).

<http://psoni.archiwum.itentest.pl/magiczny-teatrzyk-kamishibai-w-orew/> (dostęp: 13.11.2018).

<http://psoni.archiwum.itentest.pl/wigilia-z-jaselkami/> (dostęp: 13.11.2018).

<https://www.tibum.pl/shop/co-to-jest-kamishibai> (dostęp: 12.11.2018).